

LOGOS, ETHOS, PATHOS, EHK KUIDAS KIRJUTADA KIRJANDUSEST?

Arne Merilai. Õnne tähendus. Kriitilisi emotsioone 1990–2010. Studia litteraria estonica 10. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011. 349 lk.

Kuidas kirjutada kirjandusest? See on küsimus, millega end vaevavad kirjan-duse erialade üliõpilased oma esimeste tööde puhul, üritades leida õiget häält, sobivat paika, vaheala, kus loetuga oleks distant, aga kus teos siiski silmist ei kaoks. See küsimus kaob kirjutamiskogemuse kasvades ja häält ning paik annavad ennast ise kätte. Lihtsam on võib-olla neil kirjandusuuri-jail, kes kirjutavad mitmes registris, luuletajana või prosaistina, ajalehekritikuna, süvenenud uurijana. Siis saab oma häält rahulikult laiali jaotada, pole pakit-sust, et midagi jääb formaadi taha kin-ni, ütle mata. Mõnele sobib muidugi vaid üks formaat. Ülitõsisemale süvitsi-minejale toob mõte ajalehe- või ajakirja-arvustusest külmavärinad, sest mida saaks üldse öelda sellises painavalt lühikeses, häirivalt pealiskaudses žan-ris, mille kallal veel kuuldavasti toime-tavad hoolimatud tähemärkide luge-jad? Teisele jälle sobib arvustusstiili kerglus ja mängulisus. Kolmas kirjutab luulet või romaane, aga pole iialgi kir-jutanud ridagi teiste tööde kohta – sest kuidas hinnata? Mis õigus on hinnata? Kuidas saab üldse keegi teine midagi ühe kirjatöö kohta öelda, keegi, kes ei tea selle sünniahistust? Saati veel siis olla kriitiline?

Rahvusteaduse professor Arne Meri-lai kirjutab igas žanris, ja iga žanr pee-geldub vastu igas tema žanris. Kui luu-le, kriitika ja uurimus võivad igaüks asuda endale ehitatud kinnises kastis, siis nüüdisajal on need kastid muidugi lagunened, vähemalt nende jaoks, kes nõustuvad seda lagunemist märkama.

Merilai puhul siin küsimust ei ole, tal on terav pilk ja lai lugemus. „Õnne tähendus” on raamat, mis põhimõtteli-selt piire ei tunnista, kuigi tuleb tõdeda, et luulevormi kasutab autor suhteliselt vähe.¹ Aga piire ei tulegi selle raamatu puhul mõista žanriliselt. Küsimus on emotsiooni ja intellekti suhetes. Selles suunas viskab autor meile raamatu koostajana ette suure hulga vihjeid, või mitte vihjeid, vaid lausa lugemisjuhen-deid. Pealkiri „Õnne tähendus” sisaldab esimest vihjet: küsimist võimatu järele. Sest kas pole see küsimus juba iseene-sest absurdne: mis on õnne tähendus? Vastuseid võime tuua mitmeid, aga kõik nad dekonstrueerivad küsimise – sest tegu on vastuseta küsimusega. Aga pangem tähele, raamatu pealkiri küsi-must ei esita! „Õnne tähendus” kui fraas pole võib-olla mõeldud küsimuse-na, vaid metafoorina, ühitamatu ühen-damisena. Võib ka teistpidi lahata: õnne tähenduse järele küsimine viitab analüütilise pilgu domineerimisele: emotsioonil põhinevat seisundit laha-takse kriitiliselt.

Õnne tähenduse ontoloogilist küsita-vust rõhutab raamatu alapealkiri: „Kriitilisi emotsioone”. Kas kriitilisi või emotsioone? Emotsioon ei ole kriitiline! Tunnen seda ise, kui juhtun vaatama sentimentaalset filmi, mis pisanäär-med tööle paneb, mis siis et mõistus samal ajal sellesama filmi tobedaks analüüsib. Või on need emotsioonid, mida lahatakse kriitiliselt? Emotsioo-nid, mis sisaldavad midagi kriitilist, ohtlikku, plahvatuslikku? Või on kriiti-lised emotsioonid žanrinimetuse, mis rõhutab kriitilise ja emotsionaalse

¹ „kus vana triviaalsüsteem on kidumas, uus aga veel nõrk ja idumas” – näiteks sel-line luuletus leidub ühes arvustustekstis küll.

koosolu? Kolmanda viite saame sissejuhatusest, mille pealkiri on „Seitsekümmend intellektuaalset meeleolu”. Kriitiline emotsioon peab ilmselt olema seesama mis intellektuaalne meeleolu, sest nii raamatu alapealkiri kui ka sissejuhatuse viitavad ikka samale tekstikogumile. Oluline on siin ilmselt kooslus, mitte täpne opositsionaalsus ja alluvussuhe.

Raamatus endas puudub emotsiooni ja kriitika opositsioon, küll aga on minu meelest selgelt paigas alluvussuhe. Intellekt domineerib, selles pole vähimatki kahtlust. Intellekt samal ajal mõnuleb. Intellekt meeleolutseb, viskab nalja, tunneb ennast vabalt. Meeleolu eest kannab hoolt poeetiline meel, mis otsekui isenesest analüüsivasse sisse tungib. Teiselt poolt tungib ajalehekriitikasse häbenematult sisse elukutselise kirjandusuuriija professionaalne käsitlusviis.

Sest lugegem või raamatu esimese loo esimest lõiku: „Ene Mihkelsoni *Torn* mõjub kui luuleline kooda ehk tetrastihhon tema romaani-triptühhoni – *Nime vaev*, *Ahasveeruse uni* ja *Katkuhaud* – järel. Sama tõsised hoiakud ja hoiatused, hingepiin ehk mälumure, rikas kogemus ning karm kriitika. Ainult ilmale avatust ja ütluse selgust on endise tumeda sisekaemuse kõrval, aja lõppemise ning töö lõpmatuse kärsituse foonil juurde tulvanud” (lk 13). Tetrastihhonid ja triptühhonid arvustuse avalauses kannavad kindlalt poetikatundliku ülikooli inimise pitsarit. Hingepiin ehk mälumure aga paneb akadeemilise lugeja seisatama – ilusasti öeldud. Selliseid momente leiab Merilai tekstidest rohkelt, lugesin tunnustavalt kas või sellist manifesti: „Pooldan mittekartesiaanlikku nägemust, et inimene isesus on maailma eri lugudest, objekt- ja metakeelsetest, kokkukedratud pusa, narratiivne raskuskese” (lk 59). Tõepoolest, kriitilises metakeeles võiksime rohkem rääkida mälu-

muredest ja isesuspusadest. Neis kahe, mälumures ja isesuspusas, nähtub kenasti ka Merilai kirjutusviisi asetumine intellekti ja emotsiooni raskuskemete suhtes: intellekt kasutab emotsiooni enda huvides ära, samal ajal loob tugev poeetiline alge intellektuaalse nihke, kus intellekt hakkab ise enda piiride järele küsima. See küsimine on oluline! See küsimine päädib meeldetuletusega, et mõnda asja suudab luule, mitte intellekt. Näiteks tõdemuse kujul, et „kujundliku keele abil võib mõtleval intuitsioon ulatuda väljendamatu kihtide ehk tuumani” (lk 47). Või teisel luule definitsioonis: „luule on vaikusest pärit sünniloits” (lk 318). Mulle tundub oluline, et rahvusteaduste professorile jäävad siiski tajutavaks ka rahvusteaduste piirid. Siin mängib olulist, kui mitte otsustavat rolli Merilai sõbrasuhe Heideggeriga. Heidegger oli minu jaoks selle raamatu suurim üllatus, ma ei osanud aimata, et see aastatetagune kiindumus ikka veel nii elujõuliselt Merilai vabamas vormis kirjutuses esile kipub tungima.

Logos'e ja *pathos*'e kõrval veel paar sõna *ethos*'est. Mulle on sümpaatne kirjutaja eetiline hoiak, mis alati kirjutatud tunnustab. Tõsi, mõnikord eelneb sõbralikule õlalepatsutusele vaevalisi momente („Esmapäeval õudne on jälgida lihtlauselist plötutamist” – lk 66) ning sõbralikkuseski peab tegema mõõndusi („hoolimata Faatumi kehvast toimetajatööst ja paljudest trükivigadest... ei ole teos päris untsu läinud” – lk 52), aga mis sellest. Arvustustes peegeldub hea tahe loetuga kaasa minna, isegi kui vahel on natuke õudne ja mõni raamat kubiseb trükivigadest.

Tegelikult aga tahaksin lugeda näiteks kahe aasta pärast üht teist raamatut sama pealkirjaga „Õnne tähendus”. Alapealkiri poleks enam „kriitilisi emotsioone”, vaid näiteks „uurimus õnnest ja kirjandusest”. Sest „Õnne tähendus” sisaldab suure hulga täiesti terviklikke

pisitekste, mille võib pärast lugemist südamerahuga käest panna, ilma et midagi kripeldama jääks. Arvustused ja lühiesseed liiguvad eesti nüüdiskirjandusloo erinevates sfäärides, tuleta-
vad korraks meelde seiku möödani-
kirjanduselust, toovad kerge äratund-
misrõõmu, liiguvad siis unustusse, kuni
üliõpilane või kirjandusloolane midagi
sellest kuhjast välja korjab. Aga nimi-
essee „Õnne tähendus” on teistsugune,
tegelikult omanimelisest raamatust
väljaspoolne, enamikust kaastekstidest
pikem ja süvenenum, ja põhiliselt teist-
sugune haardeulatuselt, soovilt defi-
neerida defineerimatut: mõne lehekülje-
ga hõlmata kogu eesti kirjanduslugu.
Sellisena on see essee kõige põnevam
lugemine raamatus, samas ka vahest
ainuke poolik tekst – valmis, aga edasi-
mõtlemisele kutsuv. Minu jaoks ei mah-
tunud just see essee päriselt valitud
toon raamidesse, kippus iseenesest

tõsisemaks, kui oli mõeldud. See on
projekti kirjeldus, mis tuleks veel teoks
teha, aga mitte enam miniessee kerge-
meelses vormis, vaid tõsiselt, süvene-
des ja siiski säilitades teadlikkust aka-
deemilise kirjutuse piiridest. Jään selle
essee lahtikirjutust ootama.

Lõpetuseks paar viktoriiniküsimust
lugejatele. Millise teoste arvustustest
 pärinevad järgmised kirjaread: „On
väga tõenäoline, et sest hästi kindlusta-
tud kitsaste piludega mungakloostri-
st, kust kostab profaansete kõrvale vahel
arusaamatut palvepominat, pistetakse
peatselt ootamatult välja ka täpselt
osutavad musketitorud.”

Ja sellised:

„Miks on tehnika olemus oht-
lik, kui rippriistadega hambaarstitool
on hädalisele ometi kui taeva õnnis-
tus?”

EPP ANNUS